

“İŞTEN EVE, EVDEN İŞE... HEP İŞ, İŞ, İŞ...”

2024

STAJYER VE ÇIRAKLARIN
HAK VE ÖZGÜRLÜKLERE ERİŞİMİ ARAŞTIRMASI
ARA RAPORU



**FRIEDRICH
EBERT**

STIFTUNG

STAJYER VE ÇIRAKLARIN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERE ERİŞİMİ ARAŞTIRMASI ARA RAPORU

Bu rapor, **FİSA Çocuk Hakları Merkezi** tarafından **Friedrich Ebert Stiftung Türkiye** desteği ile çırak ve stajyerlerin yaşadığı hak ihlallerine ilişkin durum tespiti yaparak, ihlalleri görünür kılmayı amaçlayan ve İstanbul, Diyarbakır, Adıyaman ve Çanakkale’de gerçekleştirilen saha çalışmasının ilk bulgularını sunmaktadır.

ARAŞTIRMA HAKKINDA

Rapor kapsamında sunulan bulgular Nisan-Mayıs aylarında İstanbul, Diyarbakır, Adıyaman ve Çanakkale’de yürütülen saha çalışmasında elde edilen verilere dayanmaktadır. Verilerin derlenmesinde yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda söz konusu illerde 18 yaş altındaki çırak ve stajyerler ile öğretmen ve idarecilerle yüzyüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çalışmanın başında sendikacı, eğitimci, gazeteci gibi çeşitli mesleklerden kişilerle de anahtar kişi/kurum görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında bugüne değin 24 kişi ile görüşülmüştür. Çocuklarla gerçekleştirilen görüşmeler mümkün olduğu ölçüde işyeri dışında, işverenin/amirin ya da usta öğretici veya öğretmenin olmadığı ortamlarda baş başa gerçekleştirilmiştir.

İLK BULGULAR

STAJYER VE ÇIRAKLARIN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERE ERİŞİMİ ARAŞTIRMASI ARA RAPORU

01

Saha çalışmamız, çocukların çirak olarak çalıştırılmasının önemli bir hak ihlali olduğunu göstermektedir

Türkiye’de genelde çocuk işçiliği özelde çirak olarak çalıştırılan çocuklar hakkındaki araştırmaların ortak bulgusu, çocukların beden ve ruh sağlıklarına uygun olmayan işlerde, kayıt dışı olarak, ağır koşullarda, uzun sürelerle ve sağlıksız ortamlarda çalıştırılıyor oluşudur. Araştırmamızın çocukların çalışma koşullarına ilişkin temel bulgusu da bu doğrultudadır.



02

Çirak ve stajyer çocukların günlük çalışma süreleri, en iyi durumda yetişkin işçilerin çalışma sürelerine eşit ama çoğu durumda yetişkin işçilerden daha uzundur.

İşçilerin çalışma koşullarına ilişkin önemli göstergelerden biri günlük/haftalık ya da yıllık çalışma süreleridir. Uzun çalışma sürelerinin çocukların sağlık ve gelişimleri üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle, 4687 sayılı yasada çalışma süreleri sınırlandırılmıştır. Araştırmamız, mevzuattaki bu sınırlandırmaların büyük ölçüde kâğıt üzerinde kaldığını ortaya koymaktadır. Günlük çalışma süreleri açısından baktığımızda, çocukların mesai saatleri en iyi durumda yetişkin işçilerin mesai saatlerine eşit ama çoğu durumda yetişkin işçilerden daha uzundur. Çünkü çocuklar işe genellikle yetişkinlerden önce başlamakta ancak işten yetişkin işçilerle birlikte ayrılmaktadır. İşyerinde fazla mesai uygulanıyorsa, bu hemen her durumda, çocukları da kapsamaktadır. Günlük 11-12 saatlik çalışma günü çocuklar için istisna olmaktan ziyade kuraldır. Günlük çalışma süresini belirleyen şey, işyerinin açılış ve kapanış saatleridir.



03

Çirak ve stajyer çocukların gündelik yaşamı işyeri ile uyku mekanı olarak ev arasında sıkışmış durumdadır.

Haftalık çalışma süresi açısından da benzer bir durum söz konusudur. Çocukların haftalık çalışma süresi yetişkin işçilerin çalışma süresinden teorik eğitimleri nedeniyle MESEM’de geçirdikleri süre kadar farklılaşmaktadır. Görüşme yaptığımız çocuklar, teorik ders günlerinde de derslerin bitiminden sonra işyerine gidip çalıştıklarını ifade etmektedir. Uzun mesailerle birlikte düşünüldüğünde çocukların yaşamının işyeri ile dinlenme/uyku mekanı olarak ev arasında sıkıştığı/tükendiği görülüyor. Oto sanayinde çalışan 17 yaşındaki çirağın “Hep iş, iş, iş” sözü çocukların uyku saatleri dışında sanayi sitelerine/işyerlerine hapsedilmiş gündelik yaşamlarının özeti niteliğinde.



04

Çocuklar işgücü piyasasına çok erken yaşlarda dahil oluyorlar. 4857 Sayılı İş Kanunu'nda yer alan istihdama ilişkin asgari yaşa ilişkin yasaklar büyük ölçüde kağıt üzerinde kalıyor.

Araştırma kapsamında çocuklardan ilk çalışma deneyimlerini anlatmalarını istedik. Dikkat çekici bir şekilde, çocukların çalışma deneyimi genellikle MESEM öncesine uzanıyor. Bu çalışmalar genellikle süreksiz işler olarak karşımıza çıksa da çocukların çalışmaya ilişkin mevzuattaki asgari yaşa erişmeden önce çeşitli işlerde kayıt dışı olarak istihdam edildiği görülüyor.

05

Çocukların yaşlarına göre çok sık işyeri değiştirdiği görülüyor.

Çocukların işgücü piyasası deneyimlerine ilişkin dikkat çekici bir başka bulgu ise, iş değiştirme sıklıkları. Çocuklar görece kısa sayılabilecek istihdam deneyimlerinde, çok sayıda işyerinde çalışmış olmaları, koruma ve güvencelerin erozyona uğradığı günümüz koşullarında çocuk işgücünün işler arasındaki akışkanlığını gösteriyor.

06

MESEM'de kayıtlı çırak çocuklarda kendilerinin akademik başarısızlıklarına dair güçlü bir kabul var, bir meslek öğrenmek hayatta dikiş tutturmanın tek yolu olarak görülüyor.

Yaptığımız görüşmeler, MESEM'de kayıtlı çırak çocuklarda kendilerinin akademik başarısızlıklarına dair güçlü bir kabul olduğunu, MESEM'in kendileri açısından hayatta dikiş tutturmanın tek yolu olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu algının eğitimciler ve aile tarafından perçinlendiği görülmektedir. Hemen her çocuk MESEM tercihiinde okuldaki başarısızlığının belirleyici olduğunu vurguluyor. Görüşme yaptığımız idareci ve öğretmenler de, MESEM ilk uygulamaya konulduğunda öğrenci bulmakta zorlandığını ve başarısız öğrencilerin MESEM'lere yönlendirildiğini vurgulamaktadır.

07

Aile bireylerine ait mikro ve küçük ölçekli işyerlerindeki “çıraklık” uygulaması hanedeki paternalist ilişkilerin işyerine de taşınmasına zemin hazırlıyor. Bu çocuklar üzerindeki kontrolü güçlendiriyor.

Ev ve işyeri arasındaki bu sıkışmışlık, “çıraklık” eğitimini aile bireylerine ait işyerlerinde sürdüren çocukların üzerindeki ailevi baskıları güçlendirebiliyor. Özellikle aileye ait mikro işletmelerdeki çıraklık uygulamaları, katı bir hiyerarşi ve bağlılık karşılığında çırağa birtakım koruma ve ayrıcalıklar sağlayabilse de bu işyerlerinde sürdürülen eğitim çocuğun istek, yetenek ve becerilerini ortaya çıkaran, onu özgürleştiren bir şey olmaktan çok, aile içi hiyerarşik güç ilişkilerini güçlendiren, çocuğun ailede olduğu gibi işyerinde de kontrol edildiği, ailenin sosyal-kültürel-siyasal anlayışının dayatıldığı bir işlev üstlenebiliyor. Hanedeki paternalist ilişkiler işyerinde de sürdürülüyor.

08

MESEM’ler çırakların sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına karşılayacak fiziksel bir altyapıya sahip değil.

Çocukların teorik eğitimlerini aldığı okullarda eğitim hizmetlerinin yürütülmesinde ciddi farklılıklar söz konusu. Çırak çocukların anlatımları bazı okullarda eğitimin fiilen yapılmadığını, derslerin boş geçtiğini gösteriyor. Bu farklılıkta öğretmenlerin meseleye ve çocuklara yaklaşımlarının da belirleyici olduğu görülüyor. MESEM’lerin fizikel olanaklarının da çırakların sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğunu söylemek mümkün. Birçok MESEM bir kütüphaneye bile sahip değil.

09

Saha çalışmamız çocuklarının beceri eğitimi aldıkları işyerlerinin çocukların yaşam hakları ve vücut bütünlükleri açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu göstermektedir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının işyerinde yaptığı denetim ve ölçümler Türkiye’de işyerlerinde fiziksel, kimyasal ve biyolojik risk etmenlerinin yaygınlığını göstermektedir. Buna rağmen MEB çırak istihdam edecek işyerlerinde sağlık ve güvenlik önlemlerine ilişkin herhangi bir koşul aramamaktadır ve son yıllarda MESEM’lere kayıtlı çırak sayısındaki olağanüstü artışla birlikte yüzbinlerce çocuk hiçbir özel hazırlık yapılmadan işyerlerine yönlendirilmiştir. Peş peşe yaşanan iş cinayetlerinde çırak ve stajyer çocuk işçi ölümlerinin yaşanmasının ardından öğrencilerin mesleki beceri eğitimi aldığı işletmelere yönelik denetimlerde, denetimi yapılan işletmelerin yaklaşık %9’unun işçi sağlığı iş güvenliğine uygun olmadığı gerekçesiyle sözleşmeleri feshedilmiştir.

Saha çalışmamız çocuklarının beceri eğitimi aldıkları işyerlerinin çocukların can güvenlikleri ve vücut bütünlükleri açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu göstermektedir. Çocukların anlatımından işyerlerinde irili ufaklı kazaların ve ramak kala olaylarının sıklıkla yaşandığı anlaşılmaktadır. Buna karşın bir çok işyerinde işçi sağlığı iş güvenliği önlemleri kişisel koruyucu donanım sağlamaktan ibarettir. İşyerlerinin bir kısmında KKD bile sağlanmamaktadır. Çocuklar çalıştıkları işyerlerinde ilk yardım çantasının bile bulunmadığına dikkat çekmektedir.

Çocukların beceri eğitimi gördüğü işyerleri denetlenmiyor. Öğretmenler tarafından yapılan denetimlerde daha çok çocuğun işyerinde disipline edilmesine yönelik unsurlara odaklanılıyor.

İşyerlerindeki sağlıksız ve güvencesiz koşullar ve yaygın mevzuat ihlalleri, işyerlerinin hem sosyal yönden hem de işçi sağlığı iş güvenliği yönünden denetlenmesini önemli kılmaktadır. SGK verilerine göre çıraklar, aktif sigortalıların yüzde 3'ünü oluşturuyor. Oysa Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın teftiş faaliyetlerini incelediğimizde, 2022 yılında yapılan denetimlerde ulaşılan işçilerin yalnızca binde birinin (% 0,1) çırak olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla çıraklar, ağırlıklı olarak teftiş görmeyen işyerlerinde istihdam ediliyor.

Saha çalışmamızın bulguları da işyeri teftişlerine ilişkin yukarıdaki istatistiklerle uyumlu bir tablo ortaya koyuyor. Çırak çocuklar işyerlerinde bakanlık tarafında yapılan teftişlerle karşılaşmadıklarını belirtiyorlar.

Diğer tarafta işyerlerindeki eğitimin içeriği Milli Eğitimde Bakanlığı'ndaki öğretmenler aracılığıyla da denetleniyor. Çocuklar denetim olarak çoğunlukla öğretmenlerinin işyerlerine geldiği bu ziyaretleri kavriyorlar ve bu ziyaretlerden son derece mutlu oluyorlar. Ancak öğretmenlerin işyerlerine yaptıkları bir çeşit denetim işlevi gören bu ziyaretler, genellikle çocuğun işyerindeki devam durumuna veya disiplin kurallarına uyup uymadığına odaklanmaktadır. Çalışma ortamının öğrenciye uygunluğu çoğu kez öğretmenlerin denetim öncelikleri içinde yer almamaktadır. Birçok durumda öğretmenler çocuklarla işyerinde konuşma/şikayetlerini dinleme ihtiyacı bile duymamaktadır.